

ΖΑΝ ΜΠΟΝΤΡΙΓΙΑΡ

ΠΕΡΙ ΣΑΓΗΝΗΣ

Μετάφραση - σημειώσεις
ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΞΑΝΤΑΣ-ΝΗΜΑΤΑ

Ο θάνατος στη Σαμαρκάνδη

Έλλειψη του σημείου, έκλειψη του νοήματος – πλάνη. Θανατηφόρα αφαίρεση από ένα και μόνο σημείο σε μία στιγμή.

Όπως η ιστορία του στρατιώτη που συναντά τον Θάνατο σε μια γωνιά της αγοράς και του φαίνεται ότι τον είδε να κάνει μια απειλητική χειρονομία εναντίον του. Σπεύδει στο παλάτι του Βασιλιά για να του ζητήσει το καλύτερό του άλογο ώστε να τρέξει να γλιτώσει από τον Θάνατο στη διάρκεια της νύχτας, να πάει μακριά, πολύ μακριά, μέχρι τη Σαμαρκάνδη. Τότε ο Βασιλιάς καλεί τον Θάνατο στο παλάτι για να τον επιπλήξει που φόβισε έτσι έναν από τους καλύτερους υπηκόους του. Εκείνος όμως, έκπληκτος, του απαντά: «Δεν ήθελα να τον τρομάξω. Απλώς εξεπλάγην που συνάντησα εδώ αυτό τον στρατιώτη, ενώ αύριο κιόλας έχουμε ραντεβού στη Σαμαρκάνδη».

Εννοείται πως, όταν πασχίζουμε να ξεφύγουμε από το πεπρωμένο μας, τότε είναι που τρέχουμε ίσια καταπάνω του. Εννοείται πως ο καθένας μας ανάζητά το θάνατό του και οι παραπραξίες είναι οι πιο τελέσφορες. Εννοείται πως τα σημεία ακολουθούν ασυνείδητα μονοπάτια. Όλα αυτά συνιστούν αναμφίβολα την αλήθεια του ραντεβού στη Σαμαρκάνδη, αλλά δεν εξηγούν τη σαγήνη αυτής της διήγησης, που σαφώς και δεν είναι ένας διδακτικός μύθος της αλήθειας.

Το εκπληκτικό είναι ότι αυτό το αναπότρεπτο ραντεβού θα μπορούσε να αποτραπεί, καθώς τίποτε δεν μας επιτρέπει να

σκεφτούμε ότι ο στρατιώτης θα πήγαινε εάν δεν μεσολαβούσε η συγκυρία του τυχαίου συναπαντήματος και, επιπλέον, το τυχαίο της αφελούς χειρονομίας του Θανάτου, που λειτουργεί παρά τη θέλησή της ως χειρονομία σαγήνης. Εάν ο Θάνατος αρκούνταν να συμμορφώσει τον στρατιώτη, η ιστορία δεν θα είχε καμία γοητεία, ενώ εδώ όλα παίζονται πάνω σε ένα και μοναδικό ακούσιο σημείο. Ο Θάνατος εμφανίζεται χωρίς στρατηγική, χωρίς καν ασυνείδητο δόλο και ξαφνικά αποκτά το αναπάντεχο βάθος της σαγήνης, δηλαδή αυτού που περνά ξώφαλτσα, του σημείου που προελαύνει ως ένα μοιραίο πρόσταγμα εν αγνοία ακόμη και των εμπλεκομένων (εν αγνοία όχι μόνο του στρατιώτη αλλά και του ίδιου του Θανάτου), του κυβευτικού σημείου πίσω από το οποίο συντελείται μια άλλη θαυμαστή ή αποφράς σύνοδος. Σύνοδος που δίνει στην τροχιά αυτού του σημείου όλα τα χαρακτηριστικά ενός ευφυολογήματος.

Κανείς δεν έχει τίποτε να προσάψει στον εαυτό του σ' αυτή την ιστορία – εκτός και αν ο Βασιλιάς, που δάνεισε το άλογό του, είναι εξίσου ένοχος. Όχι: πίσω από τη φαινομενική ελευθερία των υποκειμένων (ο Θάνατος είναι ελεύθερος να χειρονομήσει, ο στρατιώτης είναι ελεύθερος να το βάλει στα πόδια), ο καθένας ακολούθησε έναν κανόνα που κανείς τους δεν γνωρίζει. Ο κανόνας αυτού του παιχνιδιού, που πρέπει, όπως κάθε θεμελιώδης κανόνας, να παραμείνει κρυφός, είναι ότι ο Θάνατος δεν είναι ένα σκέτο συμβάν, αλλά ότι οφείλει, για να συμβεί, να περάσει μέσα από τη σαγήνη, δηλαδή μέσα από μια στιγμιαία και ακατανόητη συνενοχή, από ένα σημείο, ένα και μοναδικό ενδεχομένως, που δεν αποκρυπτογραφήθηκε.

Ο Θάνατος δεν είναι ένα αντικειμενικό πεπρωμένο αλλά ένα ραντεβού. Ούτε ο ίδιος δεν μπορεί να μην είναι συνεπής στο ραντεβού, αφού είναι αυτό το ραντεβού, δηλαδή η υπαινικτική σύνοδος των σημείων και των κανόνων που στήνουν το παιχνίδι. Ο ίδιος ο Θάνατος δεν είναι παρά ένα αθώο στοιχείο, και

εκεί έγκειται η μυστική ειρωνεία της αφήγησης χάρη στην οποία ξεχωρίζει από έναν ηθικοπλαστικό διδακτικό μύθο ή μια κοινότοπη ιστορία ενόρμησης θανάτου, και τελικά ηχεί μέσα μας σαν ένα ευφυολόγημα, αποκορύφωμα της ηδονής. Το πνευματώδες της αφήγησης επιτείνει την εμπνευσμένη χειρονομία του Θανάτου, με αποτέλεσμα να συγχέονται οι δύο αποπλανήσεις – αυτή του Θανάτου και εκείνη της ιστορίας.

Η έκπληξη του Θανάτου είναι συναρπαστική, η έκπληξη μιας τόσο επιπόλαιης διευθέτησης, που κάνει τα πράγματα να συμβαίνουν στην τύχη: «Όπως και να 'χει, αυτός ο στρατιώτης θα έπρεπε να ξέρει ότι την επαύριο πρέπει να βρίσκεται στη Σαμαρκάνδη και να προλάβει να φτάσει...» Εντούτοις δεν κάνει παρά μια χειρονομία έκπληξης, λες και η ύπαρξή του δεν εξαρτάται εξίσου όσο και του στρατιώτη από το γεγονός ότι πρόκειται να συναντηθούν στη Σαμαρκάνδη. Δεν επεμβαίνει, και η γοητεία του οφείλεται ακριβώς σε αυτή του την άνεση απέναντι στον ίδιο του τον εαυτό – γι' αυτό και ο στρατιώτης σπεύδει να τον συναντήσει.

Ούτε ασυνείδητο ούτε μεταφυσική ούτε ψυχολογία σε όλα αυτά. Ούτε καν στρατηγική. Ο Θάνατος δεν έχει σχέδιο. Αποκαθιστά το τυχαίο με την τυχαιότητα μιας χειρονομίας, έτσι λειτουργεί, κι ωστόσο τα πάντα θα πραγματοποιηθούν. Τίποτε δεν θα μπορούσε να μην πραγματοποιηθεί, κι όμως τα πάντα διατηρούν την ελαφρότητα του συμπτωματικού, της λαθραίας χειρονομίας, της τυχαίας συνάντησης, του δυσανάγνωστου σημείου. Έτσι γίνεται με τη σαγήνη...

Εξάλλου ο στρατιώτης πήγε να συναντήσει τον Θάνατο επειδή προσέδωσε ένα νόημα σε μια χειρονομία που στερούνταν νοήματος και η οποία δεν τον αφορούσε. Εξέλαβε προσωπικά κάτι που δεν απευθυνόταν στον ίδιο, όπως θεωρούμε ότι μας απευθύνεται ένα χαμόγελο που περνά ξυστά από δίπλα μας και κατευθύνεται προς κάποιον άλλο. Αυτό είναι το άκρον άωτον της σαγήνης: να τη στερείσαι. Ο σαγήνητη να

άνθρωπος έχει παγιδευτεί παρά τη θέλησή του στο δίκτυο των σημείων που χάνονται.

Και αυτή η ιστορία είναι σαγηνευτική ακριβώς επειδή το σημείο εκτρέπεται από το νόημά του, επειδή είναι «αποπλανημένο». Τα σημεία γίνονται σαγηνευτικά όταν είναι σαγηνευμένα.

Μονάχα τα κενά, άφρονα, παράλογα, ελλειπτικά, δίχως αναφορές σημεία μάς απορροφούν.

Ένα αγοράκι ζητά από μια νεράίδα να του δώσει κάτι που επιθυμεί. Η νεράίδα δέχεται υπό έναν όρο: να μη σκεφτεί ποτέ το κόκκινο χρώμα της ουράς της αλεπούς. «Σιγά το πράγμα!» απαντά εκείνο δίχως δεύτερη σκέψη. Και να που η ευτυχία ανοίγεται μπροστά του. Τι συμβαίνει όμως; Δεν καταφέρνει να βγάλει από το μυαλό του αυτή την αλεπουδίσια ουρά που νόμισε ότι είχε κιόλας λησμονήσει. Τη βλέπει να ξεπηδά παντού, στις σκέψεις του και στα όνειρά του, με το κόκκινό της χρώμα. Αδύνατον να την αποδιώξει, όσο κι αν προσπαθεί. Να που του έχει γίνει έμμονη ιδέα αυτή η παράλογη και ασήμαντη, πλην όμως ενοχλητική εικόνα, την οποία επιτείνει η φούρκα του που δεν μπορεί να την ξεφορτωθεί. Δεν χάνει μόνο τις υποσχέσεις της νεράιδας αλλά και τη διάθεση για ζωή. Ίσως μάλιστα να έχει πεθάνει σε κάποια γωνιά της γης χωρίς να μπόρεσε ποτέ να απαλλαγεί από αυτή την εμμονή.

Παράλογη ιστορία, αλλά απολύτως αληθοφανής, καθώς καταδεικνύει τη δύναμη του ασήμαντου σημαίνοντος, τη δύναμη του άλογου σημαίνοντος.

Η νεράίδα ήταν πονηρή (δεν ήταν μια καλή νεράίδα). Γνώριζε ότι ο χώρος που αφήνεται κενός από το νόημα ασκεί ακαταμάχητη γοητεία στο πνεύμα. Εδώ το κενό μοιάζει να προκαλείται από την ασημαντότητα (γι' αυτό και το παιδί την αψήφησε) του κόκκινου χρώματος της ουράς της αλεπούς. Σε άλλες περιπτώσεις οι λέξεις και οι χειρονομίες θα απογυμνω-

θούν από το νόημά τους μέσω της άοκνης επανάληψης και μετρικής: να κουράζει το νόημα, να το φθείρει, να το εξαντλεί για να απελευθερώσει την καθαρή σαγήνη του μηδενικού σημαίνοντος, του κενού όρου – αυτή είναι η δύναμη που έχουν η τελετουργική μαγεία και το ξόρκι.

Εξίσου όμως μπορεί να είναι η άμεση γοητεία του κενού, όπως στον οργανικό ίλιγγο του βαράθρου ή στον μεταφορικό ίλιγγο μιας πόρτας που οδηγεί στο κενό. «Αυτή η πόρτα οδηγεί στο κενό». Αν διαβάζατε μια τέτοια επιγραφή, θα αντιστεκόσασταν στον πειρασμό να ανοίξετε την πόρτα;

Έχουμε κάθε λόγο να ανοίξουμε αυτό που δεν οδηγεί πουθενά. Έχουμε κάθε λόγο να μην ξεχάσουμε ποτέ αυτό που δεν σημαίνει τίποτε. Αυτό που είναι αυθαίρετο διαθέτει επίσης μια ολική αναγκαιότητα. Προορισμός του κενού σημείου, μετάπτωση του κενού, ίλιγγος της απογυμνωμένης από νόημα υποχρέωσης, πάθος της αναγκαιότητας.

Αυτό είναι κατά κάποιον τρόπο το μυστικό της μαγείας (η νεράιδα ήταν μάγισσα). Η αρετή μιας λέξης, η «συμβολική της αποτελεσματικότητα» είναι η μεγαλύτερη δυνατή όταν προφέρεται στο κενό, όταν δεν έχει ούτε συμφραζόμενα ούτε ανάφορο, και τότε ισοδυναμεί με *αυτοεκπληρούμενη* (ή *αυτοαναιρούμενη*) *προφητεία*. Το κόκκινο χρώμα της ουράς της αλεπούς είναι αυτής της τάξης. Εξωπραγματικό και χωρίς συνοχή, επιβάλλεται επειδή ακριβώς δεν είναι τίποτε. Εάν η νεράιδα είχε απαγορεύσει κάτι σοβαρό ή σημαντικό, το παιδί θα τα είχε καταφέρει μια χαρά, δεν θα είχε σαγηνευτεί παρά τη θέλησή του – γιατί δεν είναι το απαγορευμένο αλλά το *μη νόημα του απαγορευμένου που το σαγηνεύει*. Έτσι, οι αναλη-

θοφανείς προφητείες πραγματοποιούνται από μόνες τους, ενάντια σε κάθε λογική, αρκεί να μην περάσουν μέσα από το νόημα. Ειδάλλως δεν θα ήταν προφητείες. Αυτή είναι η γοητεία του μαγικού λόγου, αυτή είναι η μαγγανεία της σαγήνης.

Γι' αυτό και ούτε η μαγεία ούτε η σαγήνη ανήκουν στην τά-

ξη του πιστεύω ή του κάνω κάποιον να πιστέψει, επειδή μετέρχονται αναξιόπιστα σημεία, χειρονομίες χωρίς αναφορά, που δεν ακολουθούν τη λογική της μέσευσης αλλά της αμεσότητας κάθε σημείου, όποιο κι αν είναι αυτό.

Οι αποδείξεις περιπεύουν: ο καθένας ξέρει ότι η γοητεία βρίσκεται σε αυτή την άμεση αντήχηση των σημείων – χωρίς ενδιάμεσο χρόνο, χωρίς θεμιτό χρόνο του σημείου και της αποκωδικοποίησής του. Ούτε πιστεύω ούτε κάνω ούτε θέλω ούτε γνωρίζω: οι τροπικότητες του λόγου τής είναι ξένες, το ίδιο και η ξεχωριστή λογική του εκφωνήματος και της εκφώνησης. Η γοητεία ανήκει πάντοτε στην τάξη της αναγγελίας και της προφητείας, ενός λόγου του οποίου η συμβολική αποτελεσματικότητα δεν περνά ούτε μέσα από την αποκωδικοποίηση ούτε μέσα από την πίστη.

Η άμεση έλξη του τραγουδιού, της φωνής, του αρώματος. Αυτή του μυροβόλου πάνθηρα (Ντετιέν, *Η θανάτωση του Διονύσου*).⁴⁰ Σύμφωνα με τους αρχαίους, ο πάνθηρας είναι το μοναδικό ζώο που αναδίδει μια εύοσμη μυρωδιά. Χρησιμοποιεί αυτό το άρωμα για να αιχμαλωτίζει τα θύματά του. Αρκεί να κρυφτεί (διότι η όψη του τα τρομοκρατεί) και η ευωδιά του τα μαγεύει – αόρατη παγίδα όπου έρχονται να αιχμαλωτιστούν. Αυτή του όμως η σαγηνευτική ικανότητα μπορεί να στραφεί εναντίον του: οι άνθρωποι τον κυνηγούν προσελκύοντάς τον με αρώματα και μυρωδικά.

Τι σημαίνει όμως ότι ο πάνθηρας σαγηνεύει με την ευωδιά του; Τι μας σαγηνεύει μέσα στο άρωμα; (Και άλλωστε τι κάνει τον ίδιο το θρύλο σαγηνευτικό; Ποιο είναι το άρωμά του;) Τι σαγηνεύει στο τραγούδι των σειρήνων, στην ομορφιά ενός προσώπου, στο βάθος ενός ερέβους, στο επικείμενο της καταστροφής, όπως και στο άρωμα του πάνθηρα ή στην πόρτα που οδηγεί στο κενό; Μια κρυμμένη ελκτική δύναμη, η σφοδρότητα

μιας επιθυμίας; Κενοί όροι. Όχι: η ακύρωση των σημείων, η ακύρωση του νοήματός τους, η καθαρή εντύπωση. Τα μάτια που σαγηνεύουν δεν έχουν νόημα, εξαντλούνται στο βλέμμα. Το μακιγιαρισμένο πρόσωπο εξαντλείται στην εμφάνισή του, στην απόλυτη ακρίβεια ενός παράλογου κόπου. *Κυρίως όχι σημαίνουνσα επιθυμία, αλλά ομορφιά του τεχνήματος.*

Η ευωδιά του πάνθηρα είναι επίσης ένα παράλογο μήνυμα, ενώ ο πάνθηρας είναι αόρατος πίσω από αυτήν, όπως η γυναίκα πίσω από το μακιγιάζ. Ήταν εξίσου αδύνατον να δει κανείς τις σειρήνες. Η μαγγανεία είναι πλασμένη από αυτό που είναι κρυμμένο.

Η σαγήνη των ματιών. Η πιο άμεση, η πιο καθαρή. Αυτή που αντιπαρέρχεται τις λέξεις, καθώς μονάχα τα βλέμματα περιπλέκονται σ' ένα είδος μονομαχίας, άμεσης περιίπτυξης, εν αγνοία των άλλων και του λόγου τους: διακριτική γοητεία ενός ακίνητου και σιωπηρού οργασμού. Πτώση της τάσης όταν η υπέροχη ένταση των βλεμμάτων καταλήγει έπειτα σε λέξεις ή σε ερωτικές χειρονομίες. Απτικότητα των βλεμμάτων όπου συνοψίζεται όλη η εικονική ουσία των σωμάτων (της επιθυμίας τους;) σε μια λεπταίσθητη στιγμή, όπως σ' ένα ευφυολόγημα –ηδονική και αισθησιακή μονομαχία και συνάμα άυλη– τέλειο διάγραμμα του ιλίγγου της σαγήνης, που καμία περισσότερη σαρκική ηδονή δεν πρόκειται να υπερκεράσει στη συνέχεια. Αυτά τα μάτια τα συναντήσατε τυχαία, μοιάζει όμως να ακουμπούσαν ανέκαθεν πάνω σας. Απογυμνωμένα από νόημα, δεν είναι βλέμματα που ανταλλάσσονται. Δεν υπάρχει καμία επιθυμία εδώ. Διότι η επιθυμία στερείται γοητείας, αλλά τα μάτια, όπως και οι τυχάρπαστες εντυπώσεις, διαθέτουν γοητεία και η γοητεία αυτή είναι φτιαγμένη από καθαρά, αχρονικά, ανταγωνιστικά δίχως βάθος σημεία.

Κάθε σύστημα που απορροφάται από μια ολική συνενοχή, τέτοια που τα σημεία παύουν να έχουν νόημα, ασκεί γι' αυτό ακριβώς αξιοσημείωτη γοητεία. Τα συστήματα μαγνητίζουν με τον εσωτερισμό τους, ο οποίος τα προφυλάσσει από τις εξωτερικές λογικές. Η επαναρρόφηση κάθε πραγματικού από ό,τι είναι αύταρκες και αυτο-εκμηδενίζεται είναι συναρπαστική, είτε πρόκειται για ένα σύστημα σκέψης είτε για έναν αυτόματο μηχανισμό, είτε πρόκειται για μια γυναίκα είτε για ένα τέλειο και άχρηστο αντικείμενο, μια πετρώδη έρημο ή μια στριπτιζέζ (που πρέπει να χαϊδευτεί και να «μαγέψει» τον εαυτό της προκειμένου να ασκήσει την εξουσία της), είτε ακόμα και για τον Θεό, φυσικά, την ωραιότερη απ' όλες τις απόκρυφες μηχανές.

Ή πάλι η απουσία μιας γυναίκας από τον εαυτό της μέσα στο μακιγιάζ, απουσία βλέμματος, απουσία προσώπου – πώς να μην καταβαραθρωθείς μέσα της; Το κάλλος είναι αυτό που καταργείται από μόνο του κι έτσι αποτελεί μια πρόκληση στην οποία δεν μπορούμε να ανταποκριθούμε παρά με την εκθαμβωμένη απώλεια... τίνος; Αυτού που δεν είναι κάλλος. Η ομορφιά που έχει απορροφηθεί από την αμιγή φροντίδα του εαυτού της είναι άμεσα μολυσματική επειδή, στην υπερβολή της, αποσύρεται από τον εαυτό της και οτιδήποτε έχει αποσυρθεί από τον εαυτό του βυθίζεται μέσα στο μυστικό και απορροφά ό,τι το περιβάλλει.

Στο βάθος της σαγήνης βρίσκεται η έλξη του κενού· ουδέποτε η συσσώρευση σημείων ή μηνυμάτων επιθυμίας, αλλά η απόκρυφη συνενοχή μέσα στην απορρόφηση των σημείων. Η σαγήνη εξυφαίνεται μέσα στο μυστικό, σ' αυτή την αργή ή βίαιη εξασθένηση του νοήματος που δημιουργεί μια συνενοχή μεταξύ των σημείων, εκεί ακριβώς επινοείται, περισσότερο απ' ό,τι σε μια υλική υπόσταση ή στην ποιότητα μιας επιθυμίας. Αυτό επίσης δημιουργεί τη μαγεία του κανόνα του παιχνιδιού.